

Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика, Зборник радова,
Уредник Предраг Пипер, Српски језик у светлу савремених
лингвистичких теорија, Књига 1, Одељење језика и књижевности
САНУ, Београд, 2006, стр. 9–397.

Новоосновани Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, који постоји од 2004. године при Одељењу језика и књижевности Српске академије наука и уметности, започео је свој рад објављивањем прве књиге *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика*. Уредник књиге је Предраг Пипер, дописни члан САНУ. Како сазнајемо из *Предговора*, књига је замишљена као научни зборник у коме су први пут на истом послу окупљени наши стручњаци који се, између осталог, баве истраживањем српског језика у теоријским оквирима когнитивне лингвистике, а резултати њиховог рада представљени су у овом зборнику у виду појединачних радова.

Уз *Садржај* и *Предговор* на почетку и *Индекс кључних речи* на крају (399–400), књига *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика* доноси редом следеће радове: Предраг Пипер, *О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним истраживањима српског језика* (9–47), Ивана Антонић, *Темпорална дејтерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику* (47–71), Нада Арсенијевић, *О глаголима волећи и заљубити се* (71–85), Јасмина Грковић-Мејџор, *Знати и семантички примитив „знати“ у дијахроној перспективи* (85–97), Рајна Драгићевић, *Истраживање концептуализације љубље* (97–121), Милка Ивић, *О улози иридевског аирибуџа у ои-клањању/усиоштавању двосмисла* (121–125), Душка Кликовац, *О употреби показних речи у српском језику* (125–143), Алина Ј. Маслова, *Семантичко-прагматичке особине говорног чина прелље* (143–163), Мотоки Номаћи, *О прошлости посесивности и иштању нештање посесије (на материјалу српског језика)* (163–175), Људмила Поповић, *Прошлост и стереотип у концептуализацији естет-*

ског у српском и другим словенским језицима (175–211), Милорад Радовановић, *О „именичком сџилу“ у уму и језику* (211–231), Катарина Расулић, *Тако близу, а њако далеко: О метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима БЛИЗУ и ДАЛЕКО* (231–261), Стана Ристић, *Концепт емоције 'сџида' у српском језику* (261–283), Владислава Ружић, *Исказивање џијичног објекта номиналном дојуном у српском језику* (283–301), Веран Станојевић и Тијана Ашић, *Изрази било ко/шџа/који, негација и асџект* (301–321), Марија Стефановић, *О категорији анимативности и (а)џијичности објекта у српском и руском језику* (321–343), Зузана Тополињска, *Глаголска валенција као веза између синтаксичког и џворбеног система* (343–353), Радослава Трнавац, *Однос вида и субјективности у модалној употреби времена у српском језику* (353–373), Борис Хлебец, *Појам породичне сличности у лексикологији* (373–387) и Данко Шипка, *Когнитивнолингвистичка маја значења српског датива* (387–397). Као што се из набројаног види, радови се представљају азбучним редоследом презимена аутора; изузетак представља први рад, који је, као рад прегледне природе, стављен на почетак зборника.

Дакле, зборник отвара рад П. Пипера у којем се на сажет и јасан начин износе релевантни подаци у вези са настанком, историјатом и проблемским областима истраживања самог правца — когнитивне лингвистике, а потом се даје систематски увид у досадашња важнија когнитивнолингвистичка и њима теоријски и проблемски сродна истраживања српског језика, с апострофирањем најзначајнијих представника и њихових радова. На основу изложеног увида П. Пипера, јасно је да у српској научној средини когнитивна лингвистика има неколико десетина веома обавештених представника чија су истраживања заснована или помоћна теоријско-методолошким приступима когнитивне лингвистике. Када се досадашња когнитивнолингвистички усмерена проучавања српског језика сагледају у целини, запажа аутор, више је „лингвистичког“ приступа, него „когнитивног“, а до изражаја највише долази (когнитивна) семантика, као модеран наставак прогресивних семантичких правца, уз мање или веће одклоне у правцу различитих интердисциплинарних области проучавања језика (стр. 37–39).

У следећем раду у фокусу пажње су синтаксичко-семантичке структуре којима се исказује релативна темпорална детерминација реченичне предикације номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. Како нас обавештава ауторка И. Антонић, анализа представљена у раду део је једног шире постављеног истраживања формалног система за исказивање релативне темпоралне детермина-

ције, с крајњим циљем да се сагледа и опише семантичко поље темпоралности и разумеју типови когнитивне концептуализације времена савремених говорника српског језика. Ауторка веома исцрпно издваја и описује временска значења која се могу исказати акузативном номиналном формом и детаљно анализира структурне, синтаксичко-семантичке моделе, у којима се такве форме реализују. Иако се на први поглед може учинити да примењени приступ није у довољној мери „когнитиван“, примећује сама ауторка, он у сваком случају доприноси све странијем и свеобухватнијем сагледавању когнитивних процедура.

У раду Н. Арсенијевић *О глаголима волећи и заљубићи се* конфронтира се лингвистичка анализа датих глагола са менталном представом одговарајућих психолошких феномена, како би се утврдило да ли се и на који начин поимање ванјезичке стварности — разликовање емоционалних стања заљубљености и љубави — одражава на плану језика. Након компаративне анализе семантичког потенцијала датих глагола, а у вези са синтагматским и рекцијским односима које успостављају, и сажетог осврта на дијахроне промене у погледу њихове семантике и рекције, ауторка показује да се ванјезичка стварност и промене које се дешавају у њој још како концептуализују у језику. У конкретном примеру промене се испољавају на више планова: граматичком, лексичком и синтагматском.

Осветљавање дијахроног, развојног пута једног семантичког примитива у оквирима индоевропског и словенског језичког стања, предмет је наредног рада: *Знаћи и семантички примитив „знаћи“ у дијахроној перспективи*. Темелно анализирајући примарну семантичку разлику међу двама глаголима индоевропског порекла са значењем 'знати': **věděti* и **znati*, поткрепљујући анализу релевантним етимолошким коментарима и стањем у грчком језику, ауторка Ј. Грковић-Мејдор поступно показује да је некадашње стање у индоевропском језику, у којем су дати глаголи означавали две врсте знања: перцептуално знање (процес у којем је субјекат прималац информације) и инференцијално знање (процес у којем је субјекат активан, засновано на расуђивању), што је било маркирано и лексички постојањем две глаголске лексеме, на различите начине промењено у различитим индоевропским језицима. Посебна пажња у раду поклања се словенском језичком стању, нарочито српском језику, у којем се задржао само глагол **znati*, који обухвата оба поменута значења, без обзира на врсту и извор стицања знања.

У раду Рајне Драгићевић *Испитивање концептуализације љубиње* испитује се концептуализација једне од базичних људских емоција — љутња. Веома обавештена ауторка о актуелним когнитивнолингви-

стичким истраживањима у европским и светским оквирима, након прегледа испитивања концептуализације љутње репрезентативних истраживача на овом пољу и њиховог адекватног коментарисања, предлаже један самостално осмишљен модел за испитивање концептуализације емоција који се заснива на асоцијативној методи, тј. вербалним асоцијацијама говорника. На примеру три асоцијативна теста долази се до типичног сценарија љутње у српском језику и одговарајућих закључака. Целовита слика о концептуализацији љутње, напомиње ауторка, може се добити само комбиновањем свих наведених модела и употпунити изналажењем нових метода анализе, што је она, дакако, учинила.

У раду Милке Ивић *О улози њридевског аџрибуџа у оџклањању/усџосџављању двосмисла*, скреће се пажња на актуелан, новији приступ језичкој стварности у оквиру когнитивне лингвистике, тзв. конструкционални приступ (енг. *constructional approaches*). У оквиру овог приступа у центар пажње ставља се регулативна улога лексичке семантике на плану синтаксе, тј. значај лексичког значења за устројство синтаксичке конструкције, и, у вези са тим, начини избегавања информативне нејасноће. Показано је већ у науци да придев својим лексичким значењем успева да такве нејасноће отклони. У овом раду М. Ивић на изабраном примеру показује и упозорава управо на супротно — да у српском језику придев под одређеним околностима својим присуством такву недоумицу може и да унесе, те позива истраживаче да утврде како у том погледу стоје ствари у другим језицима.

Употреба показних заменица у српском језику предмет је наредног рада у зборнику, ауторке Душке Кликовац. Овим проблемом наши истраживачи се до сада нису исцрпно бавили, те, како Д. Кликовац истиче, код нас о том проблему и нема много литературе (стр. 126). Истраживање у раду је реализовано у теоријским оквирима когнитивне лингвистике, нарочито теорије о појмовној метафори и метонимији и теорији прототипа. Ауторка показује да је физички простор, као основни критеријум за употребу показних речи, основа из које израстају друге врсте метафоричких простора (простор намене, поседовања, знања, сећања, емоција, важности), који, у конкретној говорној/писаној ситуацији, могу бити релевантнији за избор и употребу показне речи од базичног физичког простора. Уверљивост и утемељеност анализе у раду, треба истаћи, наглашавају веома занимљиви, добро осмишљени и илустративни примери које ауторка користи за поткрепљивање својих теоријских закључака, а који репрезентују тешко „ухватљив“ разговорни језик.

У раду Алине Маслове анализира се, с комуникативно-прагматичког аспекта, говорна ситуација претње. На бројним разноврсним

примерима ауторка указује на значај ситуације у којој се одвија комуникација за тумачење значења самог исказа, односно, на постојање тзв. прагматичког значења исказа условљеног контекстом/ситуацијом. Посебна пажња посвећује се специфичностима комуникативне неуспешности у процесу реализације говорног чина претње, који се у раду анализира.

У теоријским оквирима когнитивне лингвистике, на темељима теорије прототипа, засновано је и наредно истраживање, у раду М. Номађија *О пројекцији посесивности и њихову неопуђиве посесије (на материјалу српског језика)*. Аутор се у раду бави утврђивањем категорије посесивности, прототипа посесивности, његових особина, изражавањем неопуђиве посесивности и анализом простих реченица са глаголима *бити* и *имати* као прототипских израза посесивности у српском језику.

Когнитивнолингвистички појам прототипа разматра се и у раду Љ. Поповић *Пројекцији и стереотипу у концептуализацији естетског у српском и другим словенским језицима*, у односу према појму стереотипа, уз преиспитивање постојећих одређења и дефиниција ова два појма и предлагање оригиналне интерпретације која унеколико одступа од познатих тумачења датих термина у радовима савремених истраживача-когнитивиста. Ауторка у анализи полази од основних когнитивистичких појмова (језичка слика стварности, гешталт, фрејм, концепт, прототип, стереотип) и предлаже поступак свестраног описа структуре стереотипа у одређеној лингвокултури. У другом делу рада предложени модел описа стереотипа примењује се у конкретной анализи концептуализације естетског у неколико словенских језика (српском, украјинском и руском) и указује на постојање разлика условљених различитостима својственим датим лингвокултурама.

О „именичком стилу“ у уму и језику назив је рада М. Радовановића у којем се аутор бави појавом номинализација у језицима уопште. Радовановић се овим језичким проблемом бави(о) у континуитету дужи низ година, од 1977, када је објављен његов први рад са овом тематиком, који је означио почетак детаљнијег испитивања појаве разлика предиката на именичку и глаголску компоненту и истовремено утемељио даља истраживања у том правцу.¹ Намера аутора у раду, како истиче, троструке је природе: да се да ауторски допринос зборнику радова који овом приликом представљамо, да буде основица за уводно разматрање у планираној будућој књизи са насловом *Стиари и*

¹ Реч је о раду: Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика), *Јужнословенски филолог XXXIII*, Београд, 1977, 53–78.

нови сѝиси: *О* „именичком сѝилу“ у уму и језику и да буде синтетичан преглед ауторовог досадашњег бављења номинализацијама у лингвистици и србистици (стр. 211–212). У фокусу пажње су девербативне и деадјективне номинализоване структуре, сличности и разлике у њиховом понашању с обзиром на исказивање негације, агенса и објекта, реакцијске могућности, декомпозицију, разрешавање двосмисла, уланчавање и др. Поменућемо овде укратко само закључке изнесене у вези са двосмисленошћу исказа и разрешавањем двосмисла, те когнитивнолингвистичким сагледавањем појаве номинализација. Наиме, Радовановић констатује да двосмисленост као лингвистички феномен улази у жижу пажње (што је у сагласности са констатацијом М. Ивић изнесеном у раду у овом зборнику), а то значи и двосмисленост у вези са номинализацијама, те закључује да осим граматике и лексичке семантике (на шта је пажњу скренула М. Ивић у поменутом раду), разрешавању двосмислености доприносе и прагматика, и укупно искуство комуникатора, и текст као контекст, и сваковрсни другачији, било језички било нејезички контекст (стр. 221). Што се тиче узрока универзалности номинализационих процеса у језицима, Радовановић закључује да поменути узрок треба тражити не у језичком контакту, већ у културном контакту, културним и когнитивним обрасцима мишљења и сазнавања света, који условљавају настанак одговарајућих граматичких и лексичких образаца.

У наредном раду *Тако близу, а љако далеко: О метафоричкој концептуализацији заснованој на љојмовима БЛИЗУ и ДАЛЕКО*, појмовни образац конкретних просторних односа *близу–далеко* послужио је ауторки К. Расулић да, на материјалу српског и енглеског језика, опише процедуре метафоричке концептуализације и пресликавање датог обрасца у домен апстрактних односа. Спроведена анализа послужила је као основ за извођење закључака не само о физичком простору као једном од основних извора за метафоричку концептуализацију апстрактних односа (што је у неким ранијим истраживањима показано, нпр. у радовима П. Пипера, Д. Кликовац и саме ауторке), већ и о постојању међујезичких сличности које откривају могућу универзалност описаних метафора.

Још једна емоција, овога пута емоција 'стида', истражена је у овом зборнику. У раду Стане Ристић *Концепт емоције 'стида' у српском језику* настављају се раније започета ауторкина истраживања концептуализације значења речи српског језика (раније су то биле речи *част* и *срамота*). На основу значења и спојивости лексема *сѝид* и *срам*, њихових синонима и творбених еквивалената, С. Ристић је показала да концепт 'стида' у српском језику обухвата психичке, рели-

гиозно-етичке, социјалне, културне, естетске и етикетне аспекте реализације и да је то веома сложена емоција, широког дијапазона, те да неретко обухвата емоције биполарног типа. Поступним и исцрпним анализирањем језичког корпуса, ауторка је указала и на многе промене које су се дешавале у концептуализацији ове емоције у историјском развоју носилаца српског језика, нарочито историјском развоју њихове културе.

У раду В. Ружић *Исказивање психичног објекта номиналном дојунуом у српском језику* говори се о типичном објекту као семантичкој категорији која у савременом српском језику има свој посебан синтаксички израз — беспредлошки акузатив, сада са становишта сложених когнитивних процеса. Циљ је био да се покаже како су у нашој спознаји света хијерархизоване представе о основним радњама (с инкорпорираним „објектима“) својственим човеку којима он свесно или несвесно овладава од најранијег детињства. Утврђено је да се исте радње различито концептуализују у зависности од улоге протагонисте, те да од тога зависи да ли ће радње бити конципиране као обавезно транзитивне или интранзитивне.

У коауторском раду *Изрази било ко/шта/који, негација и аспект* Верана Станојевића и Тијане Ашић, анализирају се значења ових израза у одричним реченицама. Иако је о значењу и употреби ових израза у србистичкој лингвистичкој литератури доста писано (у раду се наводе библиографски подаци), аутори су се определили да их семантички анализирају у специфичном реченичком оквиру — одричним реченицама, јер у њима могу добити две сасвим различите интерпретације: 1. нико, ништа, ниједан и 2. неко или нешто важно или по неком свом својству истакнуто. Показало се да су дати изрази вишеструко сложени језички феномени који у зависности од различитих фактора (семантичких, синтаксичких, прагматичких и других) реализују многе значењске нијансе које се не могу увек описати утврђеним принципима, те да је увек изнова потребно преиспитивати постојеће и изграђивати нове принципе, параметре и правила у анализирању језичких датости.

Наредни рад се бави проблемом синкретизма облика акузатива са генитивом и акузатива са номинативом као показатељима категорије аниматности у словенским језицима који су сачували падеже (пре свега у српском и руском). Ауторка М. Стефновић настоји да покаже да се досадашња проучавања овог проблема, која су различита и често оштро супротстављена, ипак могу и морају помирити, јер ниједна досадашња хипотеза узета изоловано није довољна да се у потпуности објасни постојање многих изузетака који постоје у словенским

језицима столећима. Пажње вредна је хипотеза која се износи у раду да се утицај атипичних објеката исказаних генитивом, а то су обично аниматни објекти, проширио на све случајеве нетипичних објеката, те су они почели да добијају нови облик акузатива, идентичан са обликом генитива. То је утицало на појаву да се синкретизам акузатива и генитива прихвати у језику као маркер аниматности. С друге стране, синкретизам акузатива и номинатива остао је резервисан за (прото)типичне објекте (стр. 330 и даље). У раду се такође скреће пажња и на потребу проучавања тзв. маргиналних примера који су важни јер могу да укажу на промене које су се дешавале у вези са овом категоријом од настанка до данас.

У раду Зузане Тополињске *Глаголска валенција као веза између синтаксичког и творбеног система* испитује се однос између синтаксичког и творбеног система на примеру девербативних изведеница које функционишу као *nomina agentis* и/или *nomina acti*. Ауторка полази од постојећег синтаксичког модела, тј. валенције глагола, и посматра путеве творбене деривације, тј. инвентар системских „места“ отворених за виртуелне деривате. У складу са својом, у ранијим радовима изнесеном антропоцентричном теоријом падежа, Тополињска у овом раду предлаже и, веома убедљиво и аргументовано брани тезу да глаголски предикат, који отвара синтаксичка (валенцијска) места за одређени тип аргумента, отвара истовремено иста таква места за исто маркиране деривате у творбеном систему датог језика (стр. 346). То потврђује неколиким примерима (навешћемо само један), нпр. глагол *чиџаџи* отвара места за два аргумента *ко?* и *шиџа?* и факултативно *где?*, на основу чега је могуће предвидети да ће се у лексикону појавити деривати као *чиџалац*, *чиџанка* или *чиџаоница*.

Наредни рад *Однос вида и субјективности у модалној ујоџреби времена у српском језику* ауторке Р. Трнавац, бави се проблемом везе између модалности и глаголског вида. Наиме, у савременој аспектолошкој литератури која се бави проучавањем западноевропских језика, према речима ауторке, утврђује се веза између имперфективног вида и модалности. Словенски језици, међутим, показују да се перфективни вид такође појављује у модалној функцији. Р. Трнавац заступа тезу да не постоји веза између имперфективног вида и модалности, али да постоји веза између имперфективног вида и субјективности, за шта потврде налази у српском језичком стању.

У раду *Појам њородичне сличности у лексикологији*, Б. Хлебџ преиспитује дати појам анализирајући значење енглеске именице *gate*, која се најчешће наводи као пример за немогућност изналажења јединственог инвентара дистинктивних обележја која би дефинисала

једну семему неке лексеме (посебно значење лексеме). Коментаришући досадашње ставове аутора који су се бавили овим проблемом (Витгенштајн, Тверски, Лејкоф, Берн, Херфорд и Хизли, Вјежбицка и др.), Хлебец показује да је појам породичне сличности примењен на анализу једне семеме споран, а када се ради о дефинисању примарног значења енглеске лексеме *game* и неприхватљив. То не значи, примећује он, да је овај појам „неупотребљив“, нарочито у неким случајевима полисемних односа.

Последњи по реду рад у зборнику је рад Данка Шипке са насловом *Когнитивнолингвистичка мапа значења српског датива*. У нашој традиционалној граматици, како напомиње аутор, једино датив није добио одговарајући систематичан опис у виду монографије, за разлику од свих осталих падежа. Стога је Шипкина намера у овом раду била да, с једне стране, представи систематичан опис значења српског датива, а с друге стране, да преиспита одређене методолошке поступке когнитивнолингвистичког приступа. Веома је занимљиво истраживање које је аутор применио у приступу поменутом проблему. Да би проверио постављене хипотезе (1. значења датива чине мрежу повезану метафорско-метонимијским везама између одредишног и циљног домена, 2. Постоји одређен степен подударности између места у тој мрежи (централног и периферног) и текстуалне фреквенције, у томе да централна значења имају већу фреквенцију од периферних, 3. Постоји одређен степен подударности између места у мрежи и доступности у менталном лексикону, у томе да су централна значења доступнија, тј. да их говорници препознају брже од периферних), најпре је прикупио примере за значења датива, затим их је етикетирао, па лематизовао (према властитом лематизатору за који наводи интернет адресу на којој је доступан) и ручно издвојио дативе, потом су примери датива етикетирани према значењу и израчуната је њихова фреквенција; на крају је примењено психоллингвистичко тестирање изворних говорника на време реакције у препознавању појединих значења датива (такође помоћу властитог програма *Ameter*, доступног на Интернету), што је требало да потврди или оспори трећу хипотезу. Резултати истраживања представљени су у закључку. Овакви начини истраживања језичких датости, укрштање различитих методологија (овде когнитивнолингвистичке, корпуснолингвистичке и психоллингвистичке), теоријског промишљања, статистичког бележења и експеримента, нису чести у нашој научнолингвистичкој пракси, а могу да буду добри показатељи усклађености или раскорака између лингвистичке теорије (лингвистичког конструкта) и реалности употребе језика. Зато

би овај рад Д. Шипке могао да буде добар путоказ нашим, нарочито млађим, истраживачима за нека будућа истраживања.

На крају овог сажетог приказа радова објављених у зборнику, остаје нам да похвалимо и поздравимо замисао и напор Одбора за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија да прати савремена теоријска дешавања у оквирима европске и светске лингвистике и објављује радове аутора који настоје да науку о српском језику уведу у актуелне лингвистичке токове. Желимо им да ова књига буде само прва у низу, и да динамика припремања и објављивања нових књига буде интензивна. Волели бисмо, такође, да у некој од наредних књига, уз и те како значајан текст прегледне природе (какав је у овом зборнику рад П. Пипера), видимо и који, по могућности преведен, рад (цео или у изводу) најзначајнијих страних представника за дати правац. То би било веома корисно, нарочито за наше млађе истраживаче.

Београд

Ивана Лазич-Коњик